

TEXNIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TALABALARNING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK ASOSLARI

Erimmetova Nafisa Bahramovna

Al-Xorazmiy universiteti Xalqaro hamkorlik bo'limi bosh mutaxassisi

Annotatsiya Texnik oliy ta'lim muassasalari hozirgi globallashgan jamiyatda faqat ta'lim va ilmiy-tadqiqot bilan cheklanib qolmasdan, o'z faoliyatini “uchinchi missiya” – ya'ni jamiyatga xizmat qilish, innovatsion va ijtimoiy taraqqiyotda ishtirok etishga qaratmoqda. Bunday transformatsiya sharoitida talabalar nafaqat nazariy bilimga ega, balki amaliy, kommunikativ va reflektiv kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim. Ushbu maqolada texnik universitetlarda kasbiy kompetensiyani shakllantirishning pedagogik va psixologik jihatlari o'rganilib, zamonaviy yondashuvlar tahlil qilinadi. Empirik va nazariy manbalarga asoslangan holda integratsiyalashgan model taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: texnik ta'lim, kasbiy kompetensiya, uchinchi missiya, psixologik rivojlanish, faol o'qitish, universitet transformatsiyasi

1. Kirish

So'nggi yillarda oliy ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, zamon talablariga mos ravishda transformatsiya qilish jarayoni jadal amalga oshirilmoqda. Universitetlarning an'anaviy vazifalari — ya'ni ta'lim berish va ilmiy izlanishlar olib borish — hozirda yana bir yo'nalish, ya'ni “uchinchi missiya” bilan kengaytirilmoqda. AQSh, Yevropa davlatlarining top universitetlarida bu missiya universitetlarni jamiyat taraqqiyotida bevosita ishtirok etuvchi subyektga aylantirdi. Ushbu universitetlar talabalarni nafaqat bilim va ilmiy izlanishlarga, balki jamiyatga foydasi tegadigan iqtisodiy-ijtimoiy loyihalarni amalga oshirish, boshqarish ko'nikmalariga ham o'rgata boshladi. Prezident Shavkat Mirziyoev raisligida 2024-yil 20 iyun kuni muhandislik sohalarida kadrlar tayyorlash va oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish masalalari yuzasidan videoselektor yig'ilishida mamkatimizda faoliyat olib borayotgan texnika universitetlari tahlil qilinganda, “oliy ta'lim muassasalari fundamental tadqiqotlar o'tkazish bilan cheklangan, iqtisodiyot uchun amaliy ishlanmalar juda kam”ligi qayd etildi (<https://president.uz/uz/lists/view/7333>). Shuni inobatga olgan holda, O'zbekiston oliy ta'lim tashkilotlari o'quv dasturlariga “uchinchi missiya” malaka va ko'nikmalarini kengroq joriy qilish lozim. Texnik universitetlarda bu vazifa juda muhim rol o'ynaydi, chunki ular muhandislar, texnologlar, dasturchilar kabi

jamiyat rivojida strategik ahamiyat kasb etuvchi mutaxassislarni tayyorlaydi. Shu sababli, talabalarda kasbiy kompetensiyani shakllantirish nafaqat bilim berish bilan cheklanmasligi, balki psixologik tayyorgarlik, ijodiy fikrlash va ijtimoiy ongni rivojlantirishni ham qamrab olishi lozim (Makhashova et al., 2016).

2. Metodlar

Ushbu maqola nazariy xarakterga ega bo'lib, mavzuga oid ilgari chop etilgan ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, maqolalar va amaliy hisobotlar tahliliga asoslangan. Maqolada taqqoslash (komparativ) va SWOT tahlil uslublari qo'llanilgan. Asosiy e'tibor mavzuga oid turli yondashuvlar va nazariy konsepsiyalarni o'rganish, ularni o'zaro solishtirish, ustuvor jihatlarini aniqlash hamda muammoga yangi nazariy qarashlarni taklif etishga qaratildi. Adabiyotlar ingliz, rus va o'zbek tillaridagi ilmiy manbalarni o'z ichiga oladi, ularning tanlanishi mavzuga dolzarbligi va ilmiy baholanganligiga qarab amalga oshirildi.

3. Adabiyotlar tahlili

Hozirgi kunda ko'plab olimlar tomonidan texnika yo'nalishidagi talabalarda kasbiy kompetensiyani shakllantirishning pedagogik-psixologik jihatlarini umumiy va ma'lum turlarlarga ajratilgan holda tadqiq qilingan. Bu mavzuning dolzarbligi jihatidan o'rganilganda mamlakatimizda universitetlar, sanoat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning juda sust darajada ekanligi, mehnat bozori talablari va yetishib chiqayotgan kadrlarning kasbiy kompetensiyasidagi tafovutlar mavjudligi aniqlandi. Kasbiy kompetensiya malaka va ko'nikmalari kengayib bormoqda. Zaitseva va boshq.ning (2017) ta'kidlashicha, Kasbiy kompetensiya, shaxsning professional faoliyatda muammoli vaziyatlarni hal qilishga, mustaqil qarorlar qabul qilishga va doimiy o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan integrallashgan sifatlardan iboratdir. Zaitseva et al. (2017) tomonidan taqdim etilgan model texnik universitetlarda kasbiy tayyorgarlikni strategik rejalashtirishga asoslangan. Modelda ta'lim mazmuni ish beruvchilarning amaliy talablariga moslashtiriladi, va bu orqali o'quvchi mutaxassislikka mos kompetensiyalarni shakllantiradi. Trubitsyn va boshq. (2023) zamonaviy mutaxassisning asosiy kasbiy sifatlari sifatida Universallashtirilgan va moslashuvchan kompetensiyalarni shakllantirish modelini joriy qilishni taklif qilgan holda stressga bardoshlilik va emotsional kompetentlik, loyihaviy fikrlash uslubi, o'zini rivojlantirishga bo'lgan qobiliyat o'quv mashg'ulotlaridagi nazariy bilim berish bilan birga shakllantirilishi lozimligini qayd etadi. Maulana, Muhammad & Dewi, Silvi & Maryam, Siti. (2024) ilmiy fikriga ko'ra, qattiq ko'nikmalar, yumshoq ko'nikmalar va o'z-o'ziga ishonch har biri alohida va birgalikda inson resurslari sifatiga ijobiy va sezilarli ta'sir ko'rsatadi, bu esa universitetlarda inson kapitalini rivojlantirishda kompleks inson resurslarini rivojlantirish yondashuvining muhimligini

ta'kidlaydi. Issakova (2021) texnika universitetlari talabalarining kasbiy kompetensiyasini oshirishda tizimli yondashuv muhimligini, ta'lim metodlari va ilmiy tafakkurni o'zgartirib, murakkab tizimlarni tushunish va qurishda maqsadga yo'naltirilgan, yaxlit va moslashuvchan strategiyalarni ta'kidlaydi. Makhshova et al. (2016) tadqiqotida esa kasbiy kompetensiyani shakllantirishda motivatsiya, refleksiya va shaxsiy salohiyat muhim omillar sifatida ko'riladi. Ularning yondashuvida, ayniqsa, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvlar texnik yo'nalishdagi talabalarda samarali natijalarni beradi. Omarova et al. (2016) "uchinchi missiya" konsepsiyasini pedagogik modelga integratsiyalab, universitetlarning ijtimoiy hamkorlik, tadbirkorlik va innovatsion loyihalardagi faol ishtirokini kuchaytirishni tavsiya qiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, bunday integratsiya nafaqat kompetensiyani oshiradi, balki talabalarda fuqarolik mas'uliyatini shakllantiradi.

Mazkur tadqiqotlarda ishlatilgan empirik ma'lumotlar, diagnostik natijalar va metodologik konsepsiyalar kontekstida texnik universitetlar uchun moslashtirilgan integratsiyalashgan yondashuv ishlab chiqildi. Tahlil davomida quyidagi komponentlar alohida o'rganildi: kasbiy kompetensiyaning mohiyati va tarkibi, o'quv jarayoniga integratsiyalashgan metodlar, psixologik sharoitlar, ijtimoiy mas'uliyat va "uchinchi missiya" tamoyillari.

4. Natijalar

Tahlil qilingan ilmiy manbalar asosida texnik oliy ta'lim muassasalarida talabalar kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish uchun quyidagi asosiy natijalar aniqlandi:

Kasbiy kompetensiyaning integrallashgan modeli ishlab chiqildi. Bu modelda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy ko'nikmalar, kommunikativ malakalar va reflektiv fikrlash muhim komponent sifatida qaraladi. Model mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirilgan bo'lib, ish beruvchilarning talablarini inobatga olgan holda tuzilgan.

Universitetlarning faqat ta'lim va ilmiy tadqiqotlar bilan cheklanib qolmasdan, balki jamiyatga xizmat ko'rsatish, turli ijtimoiy hamda innovatsion tashabbuslarda ishtirok etishi "uchinchi missiya" kompetensiyalarining dolzarbligini ko'rsatadi. Bu kabi faoliyatlar orqali talabalar ijtimoiy ongli, fuqarolik mas'uliyatiga ega va tashabbuskor shaxs sifatida shakllanadi. Pedagogik va psixologik omillarning uyg'unlashgan holda qo'llanilishi bu jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, talabalarni kasbiy kompetensiyalarga tayyorlashda ularning motivatsiyasini oshirish, reflektiv fikrlashni rivojlantirish hamda shaxsiy salohiyatini to'liq namoyon etishga sharoit yaratish lozimligi asoslab berilgan. Universallashtirilgan va moslashuvchan kompetensiyalarni shakllantirish zarurligi ta'kidlandi. Stressga bardoshlilik, emotsional barqarorlik, loyihaviy fikrlash va doimiy o'z-o'zini rivojlantirish kabi zamonaviy ko'nikmalar o'quv jarayoniga bosqichma-bosqich kiritilishi lozim.

O‘zbekiston texnik oliy ta’lim tizimida “uchinchi missiya” elementlarini keng joriy qilish talabi mavjud. Hukumat darajasida bu boradagi chaqiriqlar mavjud bo‘lib, texnik universitetlarning iqtisodiy-ijtimoiy innovatsiyalardagi ishtirokini kuchaytirishga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqilishi kerak.

Kasbiy kompetensiyaning integrallashgan modelining kuchli va zaif tomonlari SWOT tahlil qilindi va quyidagi jadvalda ifodalangan:

Kasbiy kompetensiyaning integrallashgan modelini SWOT tahlili

Kuchli tomonlar (S)	Zaif tomonlar (W)
– Kasbiy kompetensiyaning integrallashgan modeli ishlab chiqilgan.	– “Uchinchi missiya” faoliyatlarining institutsional mexanizmlari yetarli emas.
– Model mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirilgan.	– O‘qituvchilarning zamonaviy kompetensiyalarni o‘rgatishdagi tayyorgarligi past.
– “Uchinchi missiya” kompetensiyalari talabalarda ijtimoiy ong va fuqarolik mas’uliyatini shakllantiradi.	– Nazariya va amaliyot o‘rtasidagi uzviylik ba’zan sust kechadi.
– Pedagogik va psixologik integratsiyalashgan yondashuv mavjud.	– Infratuzilma va texnik baza yetarli emas.
– Moslashuvchan, zamonaviy ko‘nikmalar (stressga bardoshlilik, emotsional barqarorlik) rivojlantirilmoqda.	– Amaliy mashg‘ulotlar uchun zamonaviy uskunalarning cheklanganligi.
Imkoniyatlar (O)	Tahdidlar (T)
– Davlat darajasida “uchinchi missiya”ni qo‘llab-quvvatlovchi strategik chaqiriqlar mavjud.	– Texnologik o‘zgarishlar mavjud kompetensiyalarni tez eskirtirishi mumkin.
– Ijtimoiy-innovatsion loyihalarda ishtirok etish imkoniyati mavjud.	– Ta’lim tizimidagi byurokratik to‘siqlar tashabbuslarni cheklaydi.
– Raqamli texnologiyalar va onlayn ta’lim resurslari imkoniyatlari kengaymoqda.	– Moliyaviy va insoniy resurslarning cheklanganligi.
– Xalqaro grantlar va hamkorliklar orqali ilg‘or tajribalarni joriy etish imkoniyati mavjud.	– Yangi yondashuvlarga o‘qituvchi va talabalar tomonidan passiv munosabat.

5. Muhokama

Ushbu tadqiqot natijalari texnik oliy ta'lim muassasalarida kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda kompleks, tizimli va integratsiyalashgan yondashuvning zarurligini ko'rsatadi. Ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, zamonaviy talabalar faqat texnik bilim bilan cheklanmasdan, balki psixologik tayyorgarlik, kommunikatsiya, refleksiya va ijodiy fikrlash kabi ko'nikmalarni ham egallashlari lozim. Bu esa ularning mehnat bozori talablariga moslashuvchan, ijtimoiy faol va innovatsion fikrlovchi mutaxassis sifatida shakllanishini ta'minlaydi.

“Uchinchi missiya” konsepsiyasining texnik ta'lim sohasiga qo'shilishi nafaqat o'quv dasturlarini yanada boyitadi, balki universitetlarning jamiyatdagi faol rolini kuchaytirishga xizmat qiladi. Universitetlarning faqat ilm va ta'limga emas, balki ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi institutga aylanishi – barqaror taraqqiyotning asosi sifatida qaralmoqda. Bu esa o'z navbatida, talabalarni jamiyatga xizmat qilish, mas'uliyatli qarorlar qabul qilish va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik strategiyalarni ishlab chiqishni talab qiladi.

Tadqiqotda taklif etilgan integratsiyalashgan model texnik universitetlarda ta'lim jarayonini amaliy tajribaga yaqinlashtirish, ish beruvchilar bilan hamkorlikni mustahkamlash hamda zamonaviy pedagogik usullarni joriy etish zaruratini ta'kidlaydi. Shuningdek, refleksiya, motivatsiya va shaxsiy salohiyatni rivojlantirish orqali kasbiy kompetensiyaning chuqurroq shakllanishiga erishish mumkinligi aniqlangan.

Bundan tashqari, stressga bardoshlilik, emotsional intellekt, loyihaviy fikrlash kabi ko'nikmalarni rivojlantirish texnik yo'nalishlardagi talabalar uchun dolzarb bo'lib bormoqda. Bu jihatlar ko'p holatlarda an'anaviy texnik ta'lim modelida e'tibordan chetda qoladi. Shunday ekan, bu ko'nikmalarni sistematik ravishda o'quv jarayoniga kiritish lozim.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, texnik oliy ta'lim muassasalarining transformatsiyasi yagona yo'nalishda emas, balki ko'p yo'nalishli va moslashuvchan strategiyalar asosida olib borilishi lozim. Bu, o'z navbatida, o'quv dasturlari, o'qituvchilar malakasi, infratuzilma va tashkiliy madaniyatda ham muhim o'zgarishlarni talab etadi.

Integratsiyalashgan modelni amalga oshirish quyidagi ketma-ket bosqichlarni o'z ichiga oladi:

Birinchi bosqichda talabalarning kasbiy yo'nalishdagi motivatsiyasi aniqlanadi va mustahkamlanadi. Bu bosqichda shaxsiy maqsadlar va kasbiy identifikatsiya shakllanadi.

Ikkinchi bosqichda nazariy bilimlar va amaliy mashg'ulotlar orqali texnik kompetensiyalar chuqurlashtiriladi. Bu davrda muhandislik, dasturlash va boshqa ixtisosliklarga oid asosiy tushunchalar o'zlashtiriladi.

Uchinchi bosqich transformatsiya bosqichi bo'lib, bunda talabalar real sanoat muammolarini hal qilishga qaratilgan loyihalarda ishtirok etadi. Bu bosqichda loyiha asosidagi ta'lim, amaliy laboratoriyalar va startap faoliyatlari kuchaytiriladi.

To'rtinchi bosqich ijtimoiylashtirish bosqichi bo'lib, unda "uchinchi missiya" amaliyotga tatbiq etiladi: talabalar ijtimoiy innovatsiyalar, jamoaviy tadbirlar, texnoparklar va hamkorlikdagi loyihalar orqali jamiyatga hissa qo'shadi.

Mazkur model asosida talabaning nafaqat kasbiy tayyorgarligi, balki shaxsiy, ijtimoiy va reflektiv rivojlanishi ham ta'minlanadi.

5. Xulosa

Texnik oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish uchun ta'lim jarayonini multidisiplinar va integratsiyalashgan yondashuv asosida tashkil etish lozim. Universitetlar endilikda faqat bilim beruvchi emas, balki innovatsiya va jamiyat bilan bevosita ishlovchi ijtimoiy institut sifatida qaralmoqda. "Uchinchi missiya" konsepsiyasi talabaning kasbiy rivojlanishini ijtimoiy faollik bilan uyg'unlashtirib, uni jamiyatdagi o'zgarishlarning faol ishtirokchisiga aylantiradi.

Adabiyotlar

1. Makhshova, P., Meirmanov, A., Zhunusbekov, Zh., Makasheva, O., Mirzaliyeva, E., & Ermuratova, A. (2016). On the Development of Professional Competence in Students of Creative Pedagogical Specialties. *International Journal of Environmental & Science Education*, 11(11), 4660–4668.
2. Omarova, Y. B., Toktarbayev, D. G.-S., Rybina, I. V., Saliyeva, A. Zh., Zhumabekova, F. N., Hamzina, Sh., Baitlessova, N., & Sakenov, J. (2016). Methods of Forming Professional Competence of Students as Future Teachers. *International Journal of Environmental & Science Education*, 11(14), 6651–6662.
3. Zaitseva, N. A., Larionova, A. A., Mikhailova, M. V., & Prontsev, K. G. (2017). Development of a Strategic Model for the Formation of Professional Competencies of University Students. *Eurasian Journal of Analytical Chemistry*, 12(7b), 1541–1548.
4. Trubitsyn, D. V., et al. (2023). "Development of professional competencies of students of a technical university: from identification to implementation." *Vestnik of Samara State Technical University. Series: Psychological and Pedagogical Sciences*.
5. Maulana, Muhammad & Dewi, Silvi & Maryam, Siti. (2024). Analysis of the Effect of Hard Skills, Soft Skills and Self Efficacy on the Quality of Human Resources in Universities in Region 3 Cirebon. *International Journal of Business, Economics, and Social Development*. 5. 209-218. 10.46336/ijbesd.v5i2.636.
6. Issakova, G., Kaltayeva, G., Bakhtiyarova, G., Ibrayeva, K., & Kudaibergenova, S. (2021). Formation of Professional Competence of University Students Based on a Systematic Approach. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, 16(10), pp. 163–178. <https://doi.org/10.3991/ijet.v16i10.19347>